

Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)

doi : <https://dx.doi.org/10.22067/jgrd.2022.51158.0>

مقاله پژوهشی - مطالعه موردی

مجله جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای، سال بیستم، شماره ۲، تابستان ۱۴۰۱، شماره پیاپی ۳۹

الگوی مدیریتی در ژئوتوریسم با تأکید بر کارآفرینی در نواحی روستایی (مورد: شهرستان محلات)

بهرام ایمانی (دانشیار جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، گروه برنامه‌ریزی شهری و روستایی، دانشکده علوم اجتماعی،

دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل، ایران)

bahram_imani60@yahoo.com

صص ۱۹۳ - ۱۶۷

چکیده

ژئوتوریسم شاخه‌ای نسبتاً جدید از توریسم با محوریت ارزیابی، رفتارشناسی و مدیریت لندفرم‌ها به‌عنوان مقاصد گردشگری در نواحی شهری و روستایی است. دستاورد این شاخه به‌طور کلی شامل پایداری محیط، احیا و بهره‌برداری از میراث فرهنگی و کارآفرینی جامعه بومی در نواحی شهری و روستایی است. در این مطالعه سعی بر آن است در راستای ارتقای اقتصادی، فرهنگی، کارآفرینی و... در نواحی روستایی مجاور ژئومورفوسایت‌ها و تکمیل ارزیابی آن‌ها، یک الگوی مدیریتی ویژه با هدف اجرایشدن نتایج ارزیابی توانمندی ژئومورفوسایت‌ها در قلمرو روستایی شهرستان محلات، تدوین و تعریف شود. از نظر روش‌شناسی پژوهش حاضر از دو بخش مطالعات میدانی و کتابخانه‌ای تشکیل شده است. مطالعات کتابخانه‌ای در همه مراحل پژوهش شامل پیشینه‌شناسی، جنبه‌های نظری گردشگری، روستاشناسی و... استفاده شد. مطالعات میدانی در این مطالعه از دو مرحله تشکیل شده است: مرحله اول شامل شناسایی و ارزیابی سایت‌ها (ارزیابی توان گردشگری به کمک مدل اصلاح‌شده و پیشنهادی پری‌پرا و همکاران (۲۰۰۷)، آسیب‌شناسی وضع موجود

و...) و مرحله دوم شامل تدوین و پیاده‌سازی الگوی مدیریتی و انطباق آن با ویژگی‌های محدوده مطالعه‌شده است (مصاحبه با جامعه بومی، اجرایی و...). یافته‌های این مطالعه در قالب الگوی مدیریتی ژئوتوریسم نواحی روستایی، در هشت گام اصلی قرار گرفت: ۱- تدوین چشم‌انداز ژئوتوریسم در نواحی روستایی، ۲- محیط‌شناسی محدوده مطالعه‌شده، ۳- ارزیابی ژئومورفوسایت به کمک مدل اصلاح‌شده پری‌یرا و همکاران (۲۰۰۷)، ۴- رفتارشناسی ظرفیت تعادلی ژئومورفوسایت‌ها در واکنش به مخاطرات طبیعی و انسانی، ۵- بررسی مقیاس ژئوتوریسم روستایی، ۶- تجزیه و تحلیل فرصت‌ها و چالش‌های مدیریت طبیعی، ۷- تجزیه و تحلیل فرصت‌ها و چالش‌های مدیریت انسانی و ۸- انطباق وضعیت الگو با اهداف تعیین‌شده. به‌طورکلی، موارد تعیین‌شده می‌تواند از طریق تعامل دولت مرکزی، مدیریت محلی و کارشناسان در جهت دستیابی به اهداف ژئوتوریسم و توسعه جامعه روستایی محقق شود. نتایج نهایی پیاده‌سازی الگوی مدیریتی شامل شناسایی، ارزیابی، تفسیر، به‌کارگیری مولفه‌های مدیریتی و... نمایانگر نقصان‌هایی در روند مدیریت و برنامه‌ریزی در این عرصه است؛ این در حالی است که جامعه بومی به‌ویژه روستاها (ازجمله روستای گردشگری خوره و...) قادر است با بهره‌برداری سازمان‌یافته به کمک رویکردهای علمی، آگاهانه و احداث زیرساخت‌های گردشگری نه‌چندان پرهزینه (سرویس بهداشتی عمومی، خانه‌های دوم روستایی، تابلوهای راهنما، بروشور و...) توسعه پایدار روستاها و نواحی را به‌ویژه در زمینه اشتغال زایی و تثبیت جمعیت روستایی به ارمغان آورد.

کلیدواژه‌ها: ژئوتوریسم نواحی روستایی، ارزیابی توان ژئومورفوسایت‌ها، کارآفرینی روستایی، الگوی مدیریتی، شهرستان محلات.

۱. مقدمه

در جامعه امروز، دانش توریسم و شعبات آن با تحولات بنیادینی مواجه شده است. در این عرصه به‌دلیل اهمیت یافتن روزافزون پایداری محیط و اقتصاد محلی یا به‌نوعی کارآفرینی غیرمتمرکز در نواحی جغرافیایی کشور ما، شاخه‌های جدیدی از ترکیب توریسم با سایر شاخه‌های علمی پدیدار شده است. ژئوتوریسم یکی از شاخه‌های نسبتاً جدید در ادراک

جاذبه‌های توریستی است و دانشی بین‌رشته‌ای مبتنی بر شعبات علوم زمین (به‌ویژه دانش ژئومورفولوژی) و توریسم (اکوتوریسم) محسوب می‌شود که اهداف آن متشکل از شناسایی میراث ژئومورفولوژیک، الویت‌بندی توریستی آن، ارزیابی پتانسیل و چالش‌های مدیریتی آن‌هاست (رحیمی هرآبادی، ۱۳۹۸)؛ به بیان دیگر، ژئوتوریسم می‌کوشد شناسنامه جغرافیایی (به معنای عام) و شناسنامه ژئومورفولوژی (به معنای خاص) یک مکان را حفظ کند یا بهبود ببخشد. دستاورد این شاخه، علاوه بر پایدارسازی محیط‌زیست، احیا و بهره‌برداری از میراث فرهنگی یک مکان و از همه مهم‌تر رفاه و تثبیت جامعه بومی شهرهای کوچک و روستاها را تشکیل می‌دهد (نوجوان و همکاران، ۱۳۸۸). در این چارچوب، ژئومورفوسایت^۱ مفهومی نسبتاً جدید در دانش ژئوتوریسم محسوب می‌شود که به‌شکلی می‌توان آن را معادل واژه «میراث زمین»^۲ قرار داد. ژئومورفوسایت‌ها، مقیاس‌های مکانی و زمانی متنوعی از فرم‌ها و فرایندها را در بر می‌گیرند (مای^۳، ۱۹۹۳) که علاوه بر ماهیت علمی مستعد خود در دانش علوم زمین (تنوع در فرم و فرایند، کمیاب، زیبایی‌ساختاری و...) با سایر جاذبه‌های توریستی به‌عنوان معیارهایی مکمل از قبیل تنوع زیستی، پدیده‌های فرهنگی، آثار تاریخی، مراسم مذهبی و... از همپوشانی و تجانس برخوردارند که در صورت بهره‌برداری پایدار و برخوردار از الگوهای مدیریتی، توسعه و پایداری یک منطقه را به همراه خواهد داشت (روکا^۴ و همکاران، ۲۰۱۴)؛ بنابراین در این دیدگاه، ژئومورفوسایت‌ها می‌توانند پلی بین پدیده غیرجاندار و غیرانسانی (ژئوسیستم‌ها) با پدیده‌های جاندار و متمدن انسانی (روستایی، فرهنگی و...) باشند (لوگری^۵ و همکاران، ۲۰۱۱؛ پانیزا^۶، ۲۰۱۱، ص. ۴). در این راستا، بررسی ژئومورفوسایت‌های یک منطقه برای تحقق بازیابی اهداف دوسویه پدیده‌های ژئومورفولوژی (و سایر علوم زمین) و پدیده‌های جغرافیای انسانی، متشکل از مراحل شامل شناسایی، ارزیابی پتانسیل در یک الگوی مدیریتی است؛ به بیان دیگر، ارزیابی ژئومورفوسایت‌ها و نتایج آن نشان خواهد داد که

1. Geomorphosite
2. Geoheritage
3. May
4. Rocha
5. Luger
6. Panizza

آن‌ها، صلاحیت و شرایط لازم را برای مطالعه در قالب یک الگوی مدیریتی را دارند یا خیر؛ بنابراین ژئومورفوسایت‌ها لازم است ابتدا ارزیابی شوند و توانمندی‌ها و ارزش‌های خود را نشان دهند تا بتوان در گام‌های بعدی مؤلفه‌ها و چالش‌های مدیریتی و بهره‌برداری آن‌ها را بررسی کرد.

روستانشینی شکل ویژه‌ای از استقرار و معیشت انسان و جلوه بارزی از حیات اقتصادی و اجتماعی است که با نظامی کم و بیش پایدار در طی قرون متمادی دوام یافته است. نقش و جایگاه روستاها در فرایندهای توسعه اقتصادی، اجتماعی و سیاسی در مقیاس‌های محلی، منطقه‌ای ملی و بین‌المللی و پیامدهای توسعه‌نیافتگی مناطق روستایی چون فقر، نابرابری فزاینده، رشد سریع جمعیت، بیکاری و... موجب توجه جدی به توسعه روستایی و تقدم آن بر توسعه شهری شده است. در سال‌های اخیر توجه به برنامه‌ریزی کالبدی سکونتگاه‌های روستایی به‌منظور یافتن مطلوب‌ترین وضعیت سازگاری بین فضا و جامعه، در دستور کار سازمان‌ها و نهادهای توسعه روستایی قرار گرفته است؛ بر این اساس، تمامی فعالیت‌های منسجم و منظمی که به‌منظور ساماندهی و بهسازی محیط کالبدی سکونتگاه‌های روستایی انجام گرفته، مدنظر برنامه‌ریزان قرار گرفته است. آن‌ها می‌کوشند بستر مناسبی را برای توسعه کالبدی سکونتگاه‌های روستایی فراهم آورند؛ همچنین می‌کوشند رویکردی مناسب برای توسعه پایدار مناطق روستایی، شناسایی فرصت‌ها، چالش‌ها، قوت‌ها، ضعف‌ها و امکانات توسعه همه‌جانبه و پایدار کالبدی در عرصه‌های روستایی و نیز رویکردهای و سیاست‌های توسعه روستایی با تأکید بر توسعه کالبدی را در برنامه‌های خود قرار دهند (پورطاهری، ۱۳۹۶)؛ بر این اساس، توسعه‌نیافتگی و پیامدهای ناشی از مشکلات و کمبودهای موجود در عرصه‌های روستایی، نشان از آن دارد که سیاست‌گذاری‌ها و برنامه‌ریزی‌ها متناسب با نیازهای درونی سکونتگاه‌های روستایی نبوده است و با اجرای چندین برنامه و اجرای طرح‌ها و پروژه‌های بی‌شمار اهداف مدنظر محقق نشده است؛ از این رو ضروری است که با شناخت دقیق‌تر و بررسی بیشتر طرح‌ها و پروژه‌های عمرانی و شناسایی نواقص و نارسایی‌های آن‌ها، تغییراتی در این مکانیزم و فرایند صورت گیرد تا از این طریق بتوان بسترهای لازم را برای توسعه سکونتگاه‌های روستایی فراهم کرد (سعیدی، ۱۳۸۹).

هدف اصلی این پژوهش، ارائه الگویی برای مدیریت ژئوتوریسم و اکوتوریسم نواحی روستایی شهرستان محلات است. در واقع، این پژوهش به دنبال آن است که با شناسایی فرایندها و ساختارهای فضایی دخیل در ژئوتوریسم قلمرو مطالعه شده و به ویژه نقد و بررسی ساختار مدیریتی کنونی، به ارائه یک الگوی مدیریتی ژئوتوریسم مناسب به منظور پیش‌بینی روند سیستم ژئوتوریسم روستایی در آینده اقدام کند. طبیعی است که نتیجه این هدف در صورت بالفعل شدن، به اهداف متعالی یعنی تقویت اقتصاد منطقه‌ای، تثبیت جمعیت بومی، راهکارهای عملی تقویت زیرساختی، گسترش یافتن شناسایی بیشتر شناسنامه علمی و بازسازی علمی ژئوتوریسم در منطقه با ملاحظات جامع ارزیابی و درنهایت، مدیریت ژئوتوریسم به ویژه تدوین سناریوهای احتمالی مدیریتی منجر می‌شود.

اهداف فرعی، در جهت هدف اصلی پژوهش‌اند. این اهداف به منظور شناسایی عوامل و عناصر دخیل در مدیریت ژئوتوریسم نواحی روستایی شهرستان محلات در یک دهه گذشته تعیین شده‌اند؛ بنابراین اهداف فرعی را می‌توان در این چارچوب تعریف کرد:

- شناخت عوامل تأثیرگذار بر ژئوتوریسم نواحی روستایی شهرستان محلات (شامل بازیگران و محیط) به منظور تدوین الگوی مدیریتی ژئومورفوسایت‌های شهرستان محلات؛

مقایسه معیارها و ارزش‌های مدیریتی فعلی و بهینه منطقه مطالعه شده؛

بازنگری و بررسی معیارهای مناسب ارزیابی شده، برای تدوین الگوی مدیریتی ژئوتوریسم متناسب با شرایط محیطی و بومی سایت‌های محدوده مطالعه شده؛

- تدوین راهکارهای پویاسازی اقتصاد ژئوتوریسم و کارآفرینی منطقه با تأکید پایدارسازی محیط.

از این رو، توسعه و مدیریت ژئوتوریسم در مناطق روستایی به ویژه روستاهای مجاور ژئومورفوسایت‌ها می‌تواند موجب شکل‌گیری ارتباط بین ژئوتوریسم، گردشگران بومی و غیربومی و فعالیت‌های ژئوتوریستی در تعامل با روستاها شود و این امر بر تعاملات بین پایداری مکانی-جمعیتی مناطق روستایی و کاربردی‌تر شدن دانش ژئوتوریسم همگام با پدیده کارآفرینی تأثیرگذار است؛ بنابراین تدوین الگوی مدیریتی با رویکرد کارآفرینی جوامع محلی،

ارتباط مستقیم با پایداری سکونتگاه‌های روستایی دارد. در این پژوهش کوشش می‌شود با تدوین الگوی مدیریتی ژئوتوریسم، موضوع کارآفرینی در روستاهای شهرستان محلات بررسی شود.

۲. پیشینه تحقیق

در راستای ارزیابی و مدیریت در ژئوتوریسم، لازم است مطالعات پیشین در این عرصه بررسی شود تا بتوان شکل سازمان‌یافته‌ای از روند زمانی-مکانی تغییرات و تکامل دانش ژئوتوریسم را عرضه کرد. در سطح جهان، نویسندگان متعددی، معیارهای ویژه‌ای برای ارزیابی و مدیریت ژئوتوریسم برای ژئومورفوسایت‌های گوناگون از جمله دره‌های کوهستانی، پارک‌های ملی و حفاظت شده و... تنظیم و تدوین کردند؛ از جمله سرانو و گونزالس (۲۰۰۵)، در سه بخش اصلی ارزش علمی، اکتسابی و مدیریتی-کاربردی ژئومورفوسایت‌های پارک ملی پیکوس دوروپا در کشور اسپانیا را ارزیابی کردند. زوروس (۲۰۰۵) ژئومورفوسایت‌های منطقه آئیگان یونان را در دو بخش اصلی: الف- قابلیت کاربری و مدیریت ژئومورفوسایت‌ها و ب- ارزش علمی، آموزشی، تنوع، اکولوژی، فرهنگی و بهره‌برداری مطالعه کرد. برناردولینی و همکاران (۲۰۰۶) نقش مخاطرات ژئومورفولوژیک را در آسایش گردشگران در ژئومورفوسایت‌های منطقه بیل ریبل ایتالیا بررسی کردند. پری‌را^۱ و همکاران (۲۰۰۷) ژئومورفوسایت‌های پارک ملی مونته‌سینوی پرتغال را با استفاده از دو عیار اصلی ژئومورفولوژی (شامل معیارهای علمی و مکمل) و مدیریتی (شامل معیارهای استفاده و حفاظتی) ارزیابی کردند. رینارد^۲ و همکاران (۲۰۰۷) ژئومورفوسایت‌های دره بلنیوی سوئیس را در دو بخش اصلی عیار علمی (حفاظت، شاخص بودن، کمیابی و دیرینگی) و مکمل (زیبایی، فرهنگی و اقتصادی) بررسی کردند. فیلیت و سورپ (۲۰۱۱) به تعیین یک روش ارزیابی در قالب معیارهای مبتنی بر ارزش‌های مدیریتی و گردشگری در ژئومورفوسایت‌های پارک ملی پیرنه فرانسه پرداختند. کومانسکو ندلا و دوبره (۲۰۱۱) به تعیین مدلی مبتنی بر پنج

1. Pereira

2 Reynard

ارزش علمی، زیبایی شناختی، فرهنگی، اقتصادی و مدیریتی در ژئومورفوسایت‌های دره ویستا رومانی پرداختند. بروشی^۱ و همکاران (۲۰۱۱) بر پایه سه بخش اصلی یعنی کیفیت ظاهری و ذاتی و جنبه‌های علمی، پتانسیل استفاده به‌عنوان یک منبع فرهنگی و آموزشی و تهدیدهای بالقوه و حفاظتی ژئومورفوسایت‌های منطقه شمال اسپانیا را ارزیابی کردند. کوبالیوکوا (۲۰۱۳) ژئومورفوسایت‌های منطقه ویزوویکا در کشور جمهوری چک را بر پایه پنج بخش اصلی یعنی ارزش‌های علمی، آموزشی، اقتصادی، حفاظتی و اکتسابی ارزیابی کردند. تامیچ و بوزیچ (۲۰۱۴) در دو بخش اصلی ارزش اصلی (علمی، نادربودن، شهرت و...) و ارزش اکتسابی (قابلیت دسترسی، طبیعی، مصنوعی، ترویج، تابلوی راهنما و...) ژئومورفوسایت‌های منطقه کانیونی لیزار صربستان را ارزیابی کردند. وارونا^۲ و همکاران (۲۰۱۴) به طراحی مدلی مبتنی بر معیارهای پنج‌گانه شامل ارزش علمی، آموزشی، کارکردی، حفاظتی و گردشگری برای ارزیابی ژئوپارک دره رودخانه ویستولا لهستان پرداختند. بریلی‌ها^۳ (۲۰۱۵) به تعریف و تدوین مدلی کلی مبتنی بر ارزیابی تنوع زمینی ارزش علمی، ارزیابی کمی کاربرد آموزشی بالقوه و کاربرد گردشگری بالقوه، خطر اضمحلال، بدون ژئوسایت و ژئومورفوسایت خاص پرداخت. رینارد و بریلی‌ها (۲۰۱۸) به تدوین کتابی حاوی مجموعه مقالاتی در حوزه میراث زمین (ژئوپارک‌ها، حفاظت، ژئودایورسیتی و...) با عنوان میراث زمین، ارزیابی، حفاظت و مدیریت پرداختند.

در داخل کشور، موضوع حیاتی ژئوتوریسم و میراث زمین بسیار مدنظر قرار گرفته و توجه جدی به این دانش شده است؛ از جمله نکویی صدری (۱۳۹۰) در کتابی با عنوان مبانی زمین‌گردشگری به بررسی مطالبی مانند تعاریف، تورها، تفسیر، حفاظت و درنهایت آینده زمین‌گردشگری پرداخت. مقصودی و همکاران (۱۳۹۱) به ارزیابی قابلیت ژئومورفوسایت‌های گردشگری پارک ملی کویر با روش پری‌پرا و همکاران (۲۰۰۷) پرداختند. یمانی و همکاران (۱۳۹۱) ژئومورفوسایت‌های استان هرمزگان را با به‌کارگیری و مقایسه روش‌های پری‌پرا و همکاران (۲۰۰۷) و پرالونگ (۲۰۰۵) ارزیابی کردند. مختاری (۱۳۹۴) در کتابی جامع با عنوان

1. Bruschi
2. Warowna
3. Brilha

ژئوتوریسم، پس از تعاریف ژئوتوریسم، به ابعاد، حفاظت و ساماندهی و معرفی روش‌های ارزیابی پرداخته است. فخری و همکاران (۱۳۹۲) در مطالعه‌ای به بررسی تطبیقی قابلیت‌های ژئوتوریسم محدوده مرنجاب در استان اصفهان پرداختند. در این بررسی ضمن ارزیابی ژئومورفوسایت‌ها در قالب سه مدل رینارد، پرالونگ و پری‌یرا، یافته‌های این مدل‌ها مقایسه شدند. سجاسی قیداری و همکاران (۱۳۹۵) در کتابی جامع، الگوهای توسعه پایدار کارآفرینی و اکوتوریسم در مناطق روستایی را بررسی کردند. زنگنه اسدی و همکاران (۱۳۹۵) در مطالعه‌ای متفاوت در ارزیابی ژئوسایت‌ها و ژئومورفوسایت‌ها در ایران، تمامی مدل‌های رایج ژئوتوریسم را با یکدیگر مقایسه ساختاری کردند. در این مطالعه جامعیت و قوت‌ها و ضعف‌های مدل‌ها رتبه‌بندی شدند. صفاری و همکاران (۱۳۹۷) به منظور پایداری و مدیریت مناطق کارستیک در ژئومورفوسایت باداب سورت به تدوین مدل ارزیابی بومی در این منطقه پرداختند. رحیمی هرآبادی (۱۳۹۸) به تدوین و تبیین الگوی مدیریتی در ژئوتوریسم در قلمرو بیابانی شهرستان طبس پرداخت. صفوی و همکاران (۱۳۹۸) به سنجش و ارزیابی ارتباطات بین ژئوتوریسم و توسعه روستاهای پیرامون کال سردر در شهرستان طبس پرداختند. نتایج مطالعه آن‌ها نشان داد، کال سردر دارای توان‌های ژئوتوریستی بسیاری است، اما میزان آگاهی مردم و گردشگران درباره توان‌های ژئوتوریستی نسبتاً کم است و انگیزه مسافرت بیشتر گردشگران نیز تفریح و تفریح در آب‌های گرم معدنی کال سردر است؛ همچنین گردشگران برای تأمین خدمات و نیازهای خود، کمتر به روستاهای پیرامون مراجعه می‌کنند و مشارکت مردمی در ژئوتوریسم ضعیف است. در مجموع، این پژوهش از نظر حوزه ژئوتوریسم و روابط اجزای ژئوتوریسم، گام مهمی در پیوندهای ژئوتوریسم روستایی برداشته است. صفوی و همکاران به ارزیابی ارتباطات بین ژئوتوریسم و توسعه روستایی در روستاهای کال سردر در شهرستان طبس پرداختند. مقصودی و همکاران (۱۳۹۹) در اثری جامع با جمع‌آوری منابع گسترده، ادبیات علمی میراث ژئومورفولوژیک را از زمان آغاز تا کنون واکاوی کردند.

۳. روش‌شناسی تحقیق

۳.۱. منطقه مورد مطالعه

شهرستان محلات در جنوب شرقی استان مرکزی در حد فاصل حداقل ۳۳ درجه و ۳۷ دقیقه تا حداکثر ۳۴ درجه و ۹ دقیقه عرض شمالی و حداقل ۵۰ درجه و ۹ دقیقه تا حداکثر ۵۰ درجه و ۴۵ دقیقه طول شرقی قرار دارد. وسعت شهرستان ۱۹۹۵/۸۹۷ کیلومتر مربع و ارتفاع شهرستان محلات از سطح دریا ۱۶۲۲ متر است. در تقسیمات رسمی کشوری، شهرستان محلات در حال حاضر دارای دو شهر، یک بخش و دو دهستان به نام‌های باقرآباد و خورهه است (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵).

شکل ۱. موقعیت شهرستان محلات و دهستان‌های آن در استان مرکزی

مأخذ: ترسیم توسط نگارنده، ۱۴۰۰

این شهرستان از جاذبه‌های ژئوتوریستی و اکوتوریستی متنوعی برخوردار است؛ زیرا از یک سو از جاذبه‌های بی‌نظیری همچون مزارع و باغات پرورش گل و گیاه، برگزاری جشنواره و نمایشگاه گل و گیاه همراه با ایجاد غرفه‌های جانبی بخش کشاورزی، ایستگاه گیاهان زینتی و داشتن کلکسیون‌های منحصر به فردی چون گیاهان فصلی و درختچه‌های زینتی و کلکسیون رزهای رنگارنگ و... برگزاری جشنواره گل‌های داوودی با بیش از ۸۵۰ گل رنگارنگ داوودی، باغ لاله‌ها، کوچه باغ‌ها، پارک سرچشمه و... برخوردار است. از سوی دیگر، با جاذبه‌های ژئوتوریستی همچون چشمه‌های آب گرم با قابلیت درمانی و چشمه‌های متعدد آبی با قابلیت ورزشی، ارتفاعات مناسب کوهنوردی، توان‌های معدن سنگی، آب و هوای مناسب ییلاقی در فصل تابستان، در کنار جاذبه‌های تاریخی و فرهنگی مثل ستون‌های سنگی خوره، آتشکده اشکوه، صنایع دستی (قالی و گلی بافی) و آیین باستانی بی‌گردانی از بستری بسیار مناسب برای توسعه گردشگری برخوردار است (عنابستانی و مرادی، ۱۳۹۸). این شرایط همراه با روستاهایی با اقامتگاه‌های بوم‌گردی، ویژگی گردشگری در پیرامون نواحی روستایی این شهرستان را با عنوان ژئومورفوسایت فراهم کرده است.

۲.۳. روش تحقیق

مطالعه حاضر از نوع توصیفی-تحلیلی بوده و مبتنی بر تعامل و بهره‌گیری از مطالعات کتابخانه‌ای و میدانی است؛ به این صورت که ضمن استفاده از مطالعات کتابخانه‌ای در همه مراحل تدوین این پژوهش (طرح مسئله در دانش ژئوتوریسم و روستاشناسی، پیشینه‌شناسی، مطالعات نظری، بررسی مدل‌های ارزیابی، تحلیل مؤلفه‌ها و چالش‌های مدیریتی در جغرافیای طبیعی و انسانی و...)، مطالعات میدانی در دو مرحله انجام شده است: در مرحله اول (پس از بررسی و تولید نقشه منطقه و بررسی اطلس‌ها انجام شده است)، به شناسایی ژئومورفوسایت‌ها و ارزیابی آن‌ها از طریق روش پیشنهادی پری‌برا و همکاران (۲۰۰۷)، به کمک مشاهده و مصاحبه با بومیان و کارشناسان پرداخته شد؛ در مرحله دوم مطالعات میدانی (ویژگی‌های الگوی مدیریتی ژئوتوریسم در نواحی روستایی مطالعه‌شده)، به منظور تدوین و تکمیل الگوی مدیریتی ژئوتوریسم نواحی روستایی شهرستان محلات، به مطالعات جانبی

(مصاحبه با جامعه اجرایی، بومی و کارشناسان) و تهیه گزارش از چالش‌های مدیریتی و نیازهای موجود اقدام شد تا بتوان در قالب الگو و نسخه مدیریتی مناسب برای نواحی روستایی شهرستان محلات، نتایج مورد نیاز استخراج و تجزیه و تحلیل شود. جزئیات بیشتر روش مطالعه به شرح زیر است:

روش اصلاح شده ارزیابی ژئومورفوسایت‌ها ابداع شده توسط پری‌پرا و همکاران (۲۰۰۷) روش پری‌پرا و همکاران (۲۰۰۷) روشی جامع مبتنی بر دو بخش است: الف- ارزیابی ژئومورفولوژی و ب- ارزیابی مدیریتی است که هر کدام زیربخش‌ها و معیارهای متنوعی را در بر گرفته است. شایان ذکر است، به دلیل افزایش کیفیت در ساختار این مدل کمی اصلاحات و تغییرات صورت گرفته است و دلیل انتخاب آن متناسب بودن معیارهای آن با شرایط و ویژگی‌های محدوده مطالعه شده است.

جدول ۱. معیارها و زیرمعیارهای اصلاح شده در چارچوب مدل ارزیابی توسعه ژئوتوریسم پیشنهادی

توسط پری‌پرا و همکاران (۲۰۰۷)

ارزیابی ژئومورفولوژی (ارزش علمی)			
In	دست‌نوردگی طبیعی و سلامت پدیده	Ra	نایاب بودن نسبت به منطقه
۰	آسیب دیدگی زیاد توسط عوامل انسانی و طبیعی	۰	نبود پدیده در میان پنج نمونه اول
۰/۳۸	آسیب دیده و حفظ اشکال اصلی	۰/۳۸	به عنوان یکی از سه پدیده نمونه
۰/۶۷	آسیب جزئی و باقی ماندن اشکال اصلی	۰/۶۷	به عنوان پدیده‌ای بسیار مهم
۱	مشاهده نشدن آسیب در اشکال	۱	پدیده استثنایی فرایندهای ژئومورفولوژی
Dv	تعداد و تنوع اشکال جذاب	Re	قابلیت آموزشی فرایندهای ژئومورفیک
۰	۱	۰	ارزش بصری محدود و فاقد جذابیت آموزشی
۰/۳۳	۲	۰/۳۸	ارزش بصری محدود با جذابیت‌های آموزشی
۰/۶۷	۳	۰/۶۷	فرایندهایی دشوار برای آموزش غیرکارشناس
۱	بیشتر از ۳	۱	فرایندهایی به عنوان یک منبع آموزشی مناسب
Rn	کمیابی چشم‌اندازها در سطح ملی	Ge	سایر اشکال زمین‌شناسی با ارزش میراثی
۰	بیشتر از ۵ نمونه در سطح ملی	۰	نبود دیگر اشکال زمین‌شناسی
۰/۳۸	حد فاصل ۳ تا ۵ نمونه در سطح ملی	۰/۳۸	وجود دیگر اشکال بدون ارتباط با ژئومورفولوژی

۰/۶۷	وجود ۳ نمونه از آن در سطح ملی	۰/۶۷	وجود دیگر اشکال در ارتباط با ژئومورفولوژی
۱	منحصر به فرد در سطح ملی	۱	وجود دیگر اشکال همراه با ارزش میراثی
Kn	مطالعات علمی در نشریه ژئومورفولوژی		
۰	ضعیف: فاقد مطالعات علمی در نشریات علمی-پژوهشی منتشر شده در کشور		
۰/۵۰	متوسط: ارائه مقالات علمی از جاذبه در سمینارها و مقالات علمی برگزار شده در کشور		
۱	بالا: ارائه مقالات بین‌المللی منتشر شده در نشریات معتبر و پایان‌نامه‌ها و رساله‌های تحصیلات تکمیلی		

ارزیابی ژئومورفولوژی (ارزش مکمل)			
Cu	ارزش‌های اکولوژی	Eco	ارزش‌های فرهنگی
۰	بدون ارتباط با اشکال بیولوژیک	۰	نبود میراث فرهنگی یا آثار صدمه‌دیده
۰/۲۵	جذابیت‌های گیاهی و جانوری	۰/۲۵	میراث فرهنگی بدون ارتباط با لندفرم‌ها
۰/۵۰	بهترین مکان در مشاهده جاذبه گیاهی و جانوری	۰/۵۰	میراث فرهنگی مناسب بدون ارتباط با لندفرم‌ها
۰/۷۵	تأثیرگذاری فرم و فرایند برای درک اکوسیستم	۰/۷۵	میراث فرهنگی مناسب مرتبط با لندفرم‌ها
۱	اهمیت بسیار فرم و فرایند در ادراک اکوسیستم	۱	لندفرم انسان‌های اولیه با ارتباط فرهنگی زیاد
Aest	ارزش‌های زیبایی‌شناسی		
۰ تا ۰/۵۰	ارزش درونی، مناظر قابل توجه، لندفرم‌های منفرد، کیفیت چشم انداز، تنوع رنگ، منظره و ترکیب، وجود آب و گیاه، تخریب نکردن توسط انسان‌ها و نزدیک بودن به اشکالی که مشاهده می‌شوند.		
۰/۷۵ تا ۰/۵۰			
۰/۷۵ تا ۱			
ارزیابی مدیریتی (ارزش حفاظتی)			
Vu	آسیب‌پذیری در صورت استفاده از سایت	In	میزان صدمات انسانی
۰	آسیب‌پذیری زیاد، با احتمال تخریب کلی	۰	صدمات زیاد در نتیجه فعالیت‌های انسانی
۰/۲۵	در صورت استفاده، احتمال صدمه به اشکال ژئومورفیک	۰/۲۵	صدمات زیاد در نتیجه فعالیت‌های طبیعی
۰/۵۰	در صورت استفاده، احتمال صدمه به سایر جاذبه‌ها	۰/۵۰	صدمه‌دیده، با حفظ اشکال اصلی ژئومورفیک
۰/۷۵	آسیب‌پذیری در راستای شبکه‌های دسترسی حمل‌ونقل	۰/۷۵	کم صدمه‌دیده، با حفظ اشکال ژئومورفیک
۱	در صورت استفاده، نبود احتمال آسیب‌پذیری	۱	فاقد صدمه و حفظ اشکال اصلی ژئومورفولوژیک
ارزیابی مدیریتی (ارزش زیرساختی و خدماتی برای گردشگران)			

Vi	قابلیت رویت	Ac	میزان دسترسی
۰	عدم قابلیت رویت یا رویت با شرایط دشوار	۰	دسترسی به آن مشکل و صرفاً با ابزار ویژه
۰/۲۵	قابل رویت از طریق ابزار مخصوص (نور مصنوعی و...)	۰/۲۵	دسترسی فقط با موتورسیکلت و کمتر از ۵۰۰ متر پیاده‌روی
۰/۵۰	محدودیت در مشاهده به دلیل درختان و گیاهان کوچک	۰/۵۰	دسترسی فقط با ماشین سواری و ۵۰۰ متر با پیاده‌روی
۰/۷۵	رؤیت مناسب برای تمام اشکال مربوط به فرایندها و فرمها	۰/۷۵	دسترسی با اتوبوس در جاده فرعی و کمتر از ۵۰ متر پیاده‌روی
۱	رؤیت عالی برای تمام اشکال مربوط به فرایندها و فرمها	۱	دسترسی با اتوبوس در جاده اصلی و کمتر از ۵۰ متر پیاده‌روی
Eq	تجهیزات و سرعت پشتیبانی	Ac	معرفی و تبلیغات جاذبه
۰	سرویس شبانه‌روزی در بیش از ۲۵ کیلومتری	۰	فاقد تبلیغات و سایر بهره‌برداری از آن
۰/۵۰	سرویس شبانه‌روزی بین ۵ تا ۱۰ کیلومتری	۰/۵۰	بهره‌برداری از دیگر جاذبه‌ها و بدون تبلیغات
۱	سرویس شبانه‌روزی در کمتر از ۵ کیلومتر	۱	استفاده از دیگر جاذبه‌ها با تبلیغات و استفاده دیگر
Lp	قوانین حفاظتی و محدودیت‌های استفاده		
۰/۶۷	با محافظت کامل و محدودیت استفاده	۰	بدون محافظت و بدون محدودیت استفاده
۱	با محافظت، همراه با محدودیت خیلی کم در استفاده	۰/۳۳	با محافظت کامل و منع هرگونه استفاده

در پایان این روش، پس از ارزیابی ژئومورفوسایت‌های شناسایی شده و نمره‌دهی تک‌تک آن در چارچوب بخش‌های ذکر شده، امتیازهای به دست آمده جمع شده و نتیجه‌گیری نهایی مشخص می‌شود. بدیهی است آن دسته از ژئومورفوسایت‌ها که با گذر از صافی ارزیابی نمره مطلوبی را به دست می‌آورند، شرایط مناسب‌تری برای تدوین الگویی مدیریتی جامع برای بهره‌برداری مناسب و آینده‌پژوهانه دارند.

۴. یافته‌های تحقیق

۴.۱. تدوین و اجرای الگوی مدیریتی به منظور توسعه ژئوتوریسم نواحی روستایی شهرستان محلات توسعه دانش ژئوتوریسم و تحقق یافتن اهداف کاربردی آن، نیازمند مطالعه پیوسته‌ای از مراحل مدیریتی در چارچوب یک الگوی مدیریتی است. هریک از این مراحل نیز دربردارنده

اجزاء و عناصر متعددی است که ارتباط بین آنها شکل‌دهنده مراحل موفقی از پیاده‌سازی ژئوتوریسم پایدار است؛ بنابراین می‌توان تصور کرد که برقراری ارتباط بین اجزاء و عناصر متعدد ژئوتوریسم نیازمند فرموله کردن توسعه ژئوتوریسم از طریق الگو است تا این فرایند پیچیده و چندبعدی، به‌آسانی درک و اجرا شود؛ زیرا الگو نمایش نظری و ساده‌شده از جهان واقعی است. برای پژوهشگرانی که در تلاش برای ادراک و اجرای اصول دانش ژئوتوریسم در محیط‌های گردشگری واقعی‌اند، الگو یک دستگاه نظری متشکل از مفاهیم، فرضیه‌ها و شاخص‌هاست که انتخاب و جمع‌آوری اطلاعات موردنیاز برای تحقق اهداف اساسی را تسهیل می‌کند (ایران‌نژاد، ۱۳۷۷: ۵۰)؛ به همین دلیل، گی‌روشه^۱ معتقد است که توسل به الگو در همه علوم ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است؛ چراکه بیشتر فلاسفه، اندیشمندان و محققان که درباره زندگی اجتماعی انسان بحث کرده‌اند، همواره به مشابهت‌ها یا بعضی تصاویر توسل جسته‌اند تا بتوانند جامعه را نزد خود معرفی کنند؛ زیرا واقعیت اجتماعی همانند محیط گردشگری یا ژئومورفوسایت‌ها چندگانه است؛ به حدی که ذهن انسان، توانایی درک کامل این واقعیت، در کلیت و پویایی آن را ندارد؛ بنابراین برای اینکه بتوان از یک واقعیت چندگانه و پیچیده مانند ژئومورفوسایت‌ها به‌ویژه نحوه مدیریت آن سخن گفت، باید اجزاء و عناصر تشکیل‌دهنده آن را با ملاحظات مختلف تشریح و تجزیه و تحلیل کرد؛ بر این اساس و با توجه به ضرورت و اهمیت الگوهای مدیریتی و درک روابط اجزاء و عناصر پیچیده دخیل در فرایند مدیریت ژئوتوریسم به‌ویژه به‌منظور تحقق کارآفرینی در نواحی روستایی، کوشش شده است الگویی مستعد برای ژئومورفوسایت‌های محدوده مورد مطالعه تدوین شده و ویژگی‌ها و کارکردهای هر یک از آنها نیز تدوین شود. در تدوین یک الگوی مفهومی و به‌نوعی مسیریابی مدیریت پایدار ژئومورفوسایت‌های مختلف کوهستانی، کارستیک، ساحلی، بیابانی، یخچالی و...، مراحل مختلفی را باید طی کرد که نقش‌آفرینی متقابل و تأثیرگذار جامعه دانشگاهی یا پژوهشگران، جامعه اجرایی یا تصمیم‌گیرندگان و جامعه بومی یا مردم محلی را طلب می‌کند. در این راستا، در پژوهش حاضر به‌عنوان مطالعه موردی، محوطه ژئوتوریستی و اکوتوریستی محدوده شهرستان محلات به‌ویژه مجاور نواحی روستایی آن در قالب الگوی مدیریتی بررسی

قرار شده است. در شکل ۲، گام‌های الگوی مدیریت قلمرو مطالعه‌شده این محدوده در هشت مرحله اصلی به تفکیک بررسی شده است.

شکل ۲. الگوی مدیریتی ژئوتوریسم نواحی روستایی شهرستان محلات

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۰

مرحله اول: تعیین اهداف و چشم‌انداز ژئوتوریسم و کارآفرینی در نواحی روستایی

یکی از عرصه‌های بنیادین در توسعه و پایداری سکونتگاه‌های روستایی، پدیده کارآفرینی است. کارآفرینی موضوعی چندبُعدی است که در دیدگاه‌های متعددی از علوم جغرافیایی، علوم اقتصادی و ... شناسایی شده است؛ باین حال، در همه این دیدگاه‌ها اتفاق نظری واحد وجود دارد که بیان می‌کند کارآفرینی موتور محرکه توسعه اقتصادی در کشورهای توسعه‌یافته و در حال توسعه است. کارآفرینی فرایندی است که کارآفرین با ایده‌های نو و خلاق به کمک شناسایی فرصت‌های جدیدی از منابع موجود (در روستاها، به کمک گردشگری و ...)، به ایجاد کسب‌وکار کوچک مبادرت می‌کند. بدیهی است این نوآوری با مخاطرات طبیعی و انسانی

متعددی همراه خواهد بود تا بتواند محصول یا خدمات جدیدی به جامعه عرضه شود (کریم‌زاده و همکاران، ۱۳۹۳)؛ بنابراین تقویت کارآفرینی و ایجاد بستر مناسب برای توسعه، از ابزارهای پیشرفت کشورها به‌ویژه کشورهای در حال توسعه است؛ زیرا فعالیت کارآفرینی با اثربخشی زیاد به توسعه اقتصادی، مزیت و امتیاز منجر می‌شود (ورهل^۱ و همکاران، ۲۰۰۴). کارآفرینی به‌عنوان یک فرایند، پدیده، نظام و راهبرد، نه‌تنها برای جامعه محلی شهری و روستایی در پهنه سرزمین اشتغال‌زایی می‌کند، بلکه موجبات تقویت مهارت‌ها و ظرفیت اجتماع محلی، چرخش درآمد جوامع شهری و روستایی را تغییر داده و شکل جدید می‌دهد و حتی می‌تواند به تولید کالاها (به‌ویژه صنایع دستی) و ارائه خدمات ضروری بپردازد که شاید بازار به تولید و خدمات‌رسانی آن تمایل چندانی ندارد (رکن‌الدین افتخاری و سجاسی قیداری، ۱۳۹۲). مهم‌ترین کلید کارآفرینی، خلاقیت و استفاده از فرصت‌های موجود است. وجود جاذبه‌ها و چشم‌اندازهای متنوع طبیعی به‌ویژه ژئومورفوسایت‌ها اغلب در قلمرو و مجاورت سکونتگاه‌های کوچک شهری و روستایی است و به‌عنوان فرصت جدید اقتصادی است که می‌تواند زمینه مناسبی برای فعالیت‌های کارآفرینانه فراهم آورد؛ به همین دلیل، در بررسی ادوار تاریخی و دیدگاه‌های مطرح در ارتباط با کارآفرینی گردشگری از هنگام ظهور و بروز این مفهوم، به رویکردهای متعددی در رابطه با کارآفرینی در حوزه گردشگری و به‌ویژه اکوتوریسم و ژئوتوریسم توجه شده است (شاطریان و همکاران، ۱۳۹۶). یکی از بسترهای جدید کارآفرینی در دانش ژئوتوریسم، وجود ژئومورفوسایت‌های متنوع کارستیک، بیابانی، یخچالی، ساحلی و... در گستره کشور ماست که در صورت بازتعریف آن در قلمرو ژئوتوریسم، زمینه تنوع‌بخشی به فعالیت‌های اقتصادی و خدمات نوین به گردشگران در یک محوطه ژئوتوریسمی را با در نظر داشتن ظرفیت‌های موجود و حساسیت ژئومورفوسایت فراهم می‌کند. بدیهی است کارآفرینی در ژئوتوریسم یکی از بنیادی‌ترین معیارهای ارزیابی و مدیریت ژئومورفوسایت‌هاست که بعد اقتصاد پایدار ژئومورفوسایت‌ها را هدف قرار می‌دهد. برخلاف بسیاری از صنایع، صنعت گردشگری از دیدگاه اقتصادی، به پراکندگی و نبود تمرکز گرایش دارد؛ چراکه خط تولید خدمات گردشگری براساس جاذبه‌های طبیعی و فرهنگی

کشور ترسیم می‌شود (کریم‌زاده و همکاران، ۱۳۹۳). در این میان، اغلب جاذبه‌های طبیعی میراث زمین یا ژئومورفوسایت‌ها، معمولاً در خارج از شهرها به ویژه کلان‌شهرها و مراکز خدماتی عمده (هتل‌ها، فروشگاه‌ها و...) قرار دارد؛ بنابراین نیازمند مشارکت جوامع محلی مستقر در روستاهای مجاور ژئومورفوسایت‌هاست. از این منظر، کارآفرینی در محیط‌های به دور از خدمات گسترده شهری با ایجاد نوآوری در کسب‌وکار، فرصت‌های درخور توجهی را در خارج از شهرهای بزرگ فراهم می‌کند و از این طریق به اهداف کلان دولت، مبنی بر کاستن از نبود تعادل اقتصادی در بین مناطق پراکنده کشور، یاری می‌رساند.

مرحله دوم: محیط‌شناسی جغرافیای طبیعی و انسانی محدوده مطالعه‌شده

با توجه به مفهوم ژئومورفوسایت‌ها، به‌عنوان لندفرم‌هایی با ارزش علمی (جغرافیای طبیعی) و ارزش‌های مکمل (جغرافیای انسانی شامل ارزش تاریخی، فرهنگی، خدماتی، مذهبی و...)، این محدوده می‌تواند در کنار اقامتگاه‌های کنونی روستاهای آن به‌عنوان یک محوطه ژئوتوریستی مطالعه شود و در مجموعه جغرافیای روستایی این ناحیه را با ارتقای پدیده کارآفرینی با توسعه بیشتر و نیز تثبیت جمعیت جامعه بومی روستایی همراه کند. به‌طورکلی، ژئومورفوسایت‌های شهرستان محلات را به شرح زیر می‌توان بررسی کرد:

- ارزش علمی (ژئومورفولوژی): لندفرم‌ها و ناهمواری‌های قابل دسترس در استان مرکزی برای کوهنوردان نه چندان حرفه‌ای و وجود جاذبه‌های چشمه‌های آب گرم محلات؛

- ارزش زیستی و اکولوژیک: دسترسی به بازار گل و نمایشگاه انواع گل‌های زینتی و...؛

- ارزش باستان‌شناسی، زمین باستان‌شناسی و تاریخی: وجود ستون‌های سنگی خورهه مربوط به دوره اشکانیان و آتشکده آتشکوه مربوط به ساسانیان؛

- ارزش اقتصادی: قابلیت بسیار برای توسعه پایدار معدن سنگ؛

- ارزش فرهنگی: مردم‌شناسی روستایی با فرهنگ مهمان‌پذیر و داشتن اقامتگاه‌های بوم‌گردی؛

- ارزش دسترسی: دسترسی مساعد برای گردشگران محلات و شهرهای پرجمعیت مجاور (قم، تهران، اصفهان، اراک)؛

-ارزش خدماتی: وجود کسب و کارهای کوچک محلی نظیر تولید انواع فراورده‌های لبنیات و... به عنوان خدمات روستایی به گردشگران.

شکل ۳. تلفیق ژئومورفوسایت‌های کوهستانی و ارزش تاریخی (ستون‌های سنگی خورمه و آتشکده آتشکوه و در مجاورت نواحی روستایی شهرستان محلات و احداث اقامتگاه‌های گردشگری در روستاهای منطقه)

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۰

از این رو می‌توان با برنامه‌ریزی منسجم‌تر، ارزش مدیریتی نواحی روستایی این شهرستان را همگام با ارزش‌های علمی آن ارتقا داد.

مرحله سوم: ارزیابی توان گردشگری ژئومورفوسایت‌ها به کمک مدل اصلاح‌شده پیشنهادی پری‌یرا و همکاران (۲۰۰۷)

در این مرحله با ارزیابی توان گردشگری ژئومورفوسایت‌ها به کمک مدل ارزیابی ژئوتوریسم انتخاب‌شده، مسیر و خط‌مشی الگوی مدیریتی را می‌توان مشخص کرد؛ به طوری که با نتایج این ارزیابی فرصت‌ها و چالش‌های پیش‌رو برای ژئوتوریسم نواحی روستایی مشخص می‌شود. به طوری که، در مدل‌های ارزیابی از دو بُعد اصلی استفاده می‌شود: در بُعد اول، ارزیابی چندین ژئومورفوسایت در یک محوطه ژئوتوریستی صورت می‌گیرد و براساس نتایج ارزیابی، امتیازبندی و رتبه‌بندی می‌شوند؛ در بُعد دوم، یک ژئومورفوسایت (مانند لندفرم‌های محدوده مطالعه‌شده) ارزیابی انفرادی شده و براساس نتایج ارزیابی آن استفاده می‌شود.

شکل ۴. نتایج ارزیابی حاصل از مدل پیشنهادی و اصلاح‌شده پری‌یرا و همکاران (۲۰۰۷)

مطابق با نتایج ارزیابی شده می‌توان گفت که اگرچه از نظر ارزش ژئومورفولوژی نظیر کمیابی، دست نخوردگی، تنوع اشکال، شهرت و انتشار آثار ژئومورفولوژیک از محدودیت برخوردار است، اما ارزش‌های مکمل این محدوده نظیر ارزش بالای تاریخی و باستانی، ارزش اکولوژیکی و ارزش زیبایی شناسی از وضعیت بسیار مناسبی برخوردار است و لازم است علاوه بر مطالعه بیشتر ارزش‌های طبیعی آن (چشمه‌های آب گرم، ژئومورفوسایت‌های کوهستانی و...)، ارزش‌های مدیریتی (حفاظتی، زیرساختی، خدمات ارائه شده توسط نواحی روستایی) آن را در راستای تدوین الگوی مدیریتی ویژه ارتقا داد.

مرحله چهارم: رفتارشناسی تعادلی، آستانه، مخاطره و بلایا در محوطه ژئوتوریسمی مطالعه شده

در فرایند رفتارشناسی ظرفیتی ژئومورفوسایت‌های مجاور نواحی روستایی شهرستان محلات، می‌توان چهار مرحله اصلی در نظر گرفت که عبارت‌اند از:

بلایای طبیعی تأثیرگذار (تخریب ژئومورفوسایت‌ها و تهدید گردشگران)

بلایای انسانی تأثیرگذار (مهاجرت به شهرهای بزرگ و...)

شکل ۵. رفتارشناسی ژئومورفوسایت‌های مطالعه شده به منظور برآورد ظرفیت تعادلی آن

مأخذ: رحیمی هرآبادی، ۱۳۹۸

در حالت اول یا حالت تعادلی: ژئومورفوسایت‌های منطقه در صورت حالت تعادلی (به‌عنوان مثال، شرایط مساعد محیط، بهره‌برداری اصولی) و پس‌خوراند منفی به‌عنوان منابع

محیطی، در دسترس سیستم‌های کاربردی انسانی یعنی گردشگران و جامعه محلی روستایی قرار خواهد گرفت. این مرحله منعکس‌کننده وضعیتی است که لازم است ضمن بهره‌برداری اصولی از ژئومورفوسایت‌ها، تمهیدات زیرساختی متناسبی در نظر گرفته شود (جمعیت مناسب گردشگران، آموزش دادن و توجیه‌شدن گردشگران و جامعه محلی از ظرفیت و حساسیت ژئومورفوسایت و...). به‌طورکلی می‌توان این مرحله را به‌عنوان پایداری محیط و سطوح تعادلی در ژئومورفوسایت‌ها تعریف کرد که از مخاطرات طبیعی و انسانی احتمالی پیشگیری شود. از یک سو، بهره‌برداری نکردن یا بهره‌برداری به شیوه ابتدایی با مخاطرات انسانی نظیر اقتصاد شکننده محلی، مهاجرت جمعیت فعال به مراکز استان (اراک، قم، تهران، اصفهان و...) و کلان‌شهرها و... مواجه خواهد شد و از سوی دیگر ممکن است با بهره‌برداری بی‌رویه و جمعیت زیاد گردشگران در ایام ویژه، تغییرات آب و هوایی و... با مخاطرات و بلایای طبیعی نظیر تخریب ژئومورفوسایت‌ها، تهدیدهای گردشگران و تحمیل خسارات مالی (تخریب آثار باستانی و...) و جانی همراه شود؛

در حالت دوم یا آستانه بحران: با عنوان آستانه‌های بحرانی، وضعیت سیستم در مرز حالت تعادل و مخاطرات محیطی قرار خواهد گرفت که هشدار برای جابه‌جایی مرز منابع محیطی تا مخاطرات محیطی خواهد بود؛

در حالت سوم یا حالت مخاطرات: ناسازگاری سیستم‌های طبیعی و انسانی را به دنبال خواهد داشت که بهره‌برداری ژئومورفوسایت‌ها و اثرات ژئومورفوسایت‌ها در قالب مخاطرات طبیعی قرار می‌گیرد؛

در حالت چهارم یا وقوع بلایای محیطی: یعنی روی‌دادن وقایعی طبیعی همچون تخریب آثار باستانی، سقوط گردشگران از ارتفاعات، آسیب‌ها و مشکلات فرهنگی و... و برآورد خسارات ناشی از آن، درخور توجه خواهد بود و از سوی دیگر می‌تواند به‌دلیل بهره‌برداری نکردن و پویانبودن اقتصاد، با مهاجرت جمعیت فعال روستاهای این شهرستان به شهرهای اصفهان، قم، تهران و... مواجه شود.

به‌طور کلی، برای بررسی این فرایند می‌توان کمیت و کیفیت بهره‌برداری گردشگران را از روی نتایج ارزیابی‌های به‌دست‌آمده و مطالعات میدانی استخراج کرد و ضمن ارزیابی وضعیت کنونی آن‌ها، شرایط تعادلی، آستانه بحرانی یا زیان آن‌ها را بررسی کرد.

مرحله پنجم: تعیین مقیاس ژئوتوریسم و اکوتوریسم محدوده روستایی مطالعه‌شده

در این مرحله، موضوع مقیاس در ژئوتوریسم مطرح می‌شود و براساس آن ژئومورفوسایت مناسب الویت‌بندی می‌شود. موضوع مقیاس در ژئوتوریسم براساس ارزش حاصل از ارزیابی علمی پتانسیل آن‌ها در چهار بخش اصلی جهانی، ملی، منطقه‌ای و محلی مطرح می‌شود که پس از بررسی نوع مقیاس آن‌ها، وضعیت ژئومورفوسایت مطالعه‌شده، وارد مرحله بعدی می‌شود. در این مرحله، براساس نتایج به‌دست‌آمده از ارزیابی پتانسیل گردشگری و نیز براساس مقیاس‌های ژئوتوریسمی، ژئومورفوسایت‌های این نواحی از نظر ارزش علمی و ژئومورفولوژی، در مقیاس منطقه‌ای و محلی جای دارند، اما از نظر ارزش مکمل یعنی ارزش‌های تاریخی، باستانی، فرهنگی و اکولوژیک در مقیاس ملی و منطقه‌ای جای دارند و می‌توانند گردشگران بسیاری را از نواحی گوناگون پرجمعیت مانند تهران و اصفهان و قم به این منطقه جذب کنند.

مرحله ششم: فرصت‌ها و چالش‌های مدیریت طبیعی ژئوتوریسم نواحی روستایی شهرستان محلات

در این مرحله، مؤلفه‌های مدیریت طبیعی که به کمک کاوش متون علمی توریسم و ژئوتوریسم و مبانی نظری آن تعیین شده‌اند، شناسایی و بررسی می‌شود. در این راستا برخی موارد به‌عنوان نقاط قوت و برخی دیگر به‌عنوان نقاط ضعف تلقی خواهند شد. ضمن یافته‌های به‌دست‌آمده در پژوهش حاضر، برخی موارد مانند سطوح ارتفاعی کم، شکنندگی کم، آستانه ژئومورفیک بالا، محدودیت کمتر اقلیم گردشگری و... به‌عنوان نقاط قوت مدیریت طبیعی به دست آمدند و برخی دیگر مانند جغرافیای گیاهی و جانوری بسیار شکننده این منطقه، به‌عنوان نقاط ضعف تلقی تعیین شدند. شایان ذکر است، در شناسایی این موارد از تجارب و یافته‌های سایر علوم جغرافیایی نظیر مفاهیم و ویژگی‌های جغرافیای زیستی و ویژگی‌های اقلیم‌شناسی به‌ویژه میکروکلیماتولوژی و کلیماتوریسم بهره برده شد؛ چراکه صرفاً

نمی‌توان با وضعیت اقلیم‌آسایش به‌دست‌آمده از روی ایستگاه‌های مجاور، نسخه مدیریتی اقلیم گردشگری منطقه را معرفی کرد و درعمل نتایج آن را به کار برد؛ بلکه لازم است به‌عنوان تحلیل اقلیمی مکمل از کارشناسان میکروکلیماتولوژی یا دانش خرد اقلیم که از گوناگونی بسیار زیاد در هرکدام از بخش‌های ژئومورفوسایت‌ها برخوردارند و از یافته‌های آن‌ها استفاده کرد تا نسخه عینی‌تری از پتانسیل‌های محیط ارائه شود.

مرحله هفتم: فرصت‌ها و چالش‌های مدیریت انسانی ژئوتوریسم نواحی روستایی شهرستان محلات

در این مرحله نیز مؤلفه‌های مدیریت انسانی شناسایی و بررسی می‌شود. در این بخش نیز برخی موارد به‌عنوان نقاط قوت و برخی دیگر به‌عنوان نقاط ضعف تعیین شدند. در این فرایند، مواردی مانند مردم‌شناسی با فرهنگ غنی و تاریخی، تعامل مناسب فرهنگی با گردشگران غیربومی به‌عنوان نقاط قوت انسانی به دست آمد. برخی دیگر مانند نبود آموزش مناسب بهره‌برداری از میراث فرهنگی و زمین‌شناختی موجود، ناشناخته بودن آمار گردشگران کنونی و ظرفیت پیش‌بینی نشده اسکان گردشگران در روستاهای مجاور به‌عنوان نقاط ضعف تعیین شدند. در این بخش نیز از تجارب و یافته‌های سایر علوم جغرافیایی نظیر جغرافیای روستایی، شهری و تاریخی محلات برای برآورد ظرفیت پذیرش گردشگران از نظر اسکان و تعامل فرهنگی گردشگران، اثرگذاری و مطالعه پدیده کارآفرینی در روستاهای مجاور و... استفاده شده است.

مرحله هشتم: بازنگری در شیوه‌های مدیریتی (حفاظتی و خدماتی) و نحوه کارآفرینی نواحی

روستایی شهرستان محلات

در آخرین مرحله، تحقق و نسخه اجرایی شدن اهداف کلان ژئوتوریسم بررسی می‌شود که در گام اول شناسایی شد؛ به بیان دیگر، مراحل طی شده لازم است با وضعیت ایده‌آل دانش ژئوتوریسم و کارآفرینی در نواحی روستایی مطالعه تطبیقی و مقایسه شود تا بتوان نسخه نهایی مدیریت ژئوتوریسم در این منطقه را ارائه کرد تا مشخص شود وضعیت پیش‌بینی شده کنونی که از تعامل سه عرصه جامعه علمی، اجرایی و بومی است، با وضعیت ایده‌آل سازگاری دارد یا خیر؛ بر این اساس، لازم است پس از طی کردن روند توسعه ژئوتوریسم پایدار و

ملاحظات متنوع آن، شیوه‌های حفاظتی، خدمات‌رسانی ظرفیت استفاده و... درباره ژئومورفوسایت‌ها به‌طور متقابل بازنگری شود. در این مرحله، لازم است عوامل اصلی توسعه کارآفرینی شامل ایجاد کسب‌وکارهای محلی، آموزش شیوه‌های حفاظتی آثار طبیعی و تاریخی ملی، وضعیت خدمات‌رسانی و نیز ظرفیت‌شناسی ژئومورفوسایت‌های مجاور نواحی روستایی مورد مطالعه، با در نظر داشتن ملاحظات مدیریت طبیعی و مدیریت انسانی بازنگری شود.

۵. نتیجه‌گیری و پیشنهادها

ژئوتوریسم و اکوتوریسم محدوده روستایی شهرستان محلات مطابق با یافته‌های این مطالعه و تحقیقات پیشین، از جمله مستعدترین محوطه‌های گردشگری است؛ چراکه این منطقه به لحاظ ماهیت تلفیقی کوهستانی و دشتی و ارزش اکولوژیک، منطقه‌ای شناخته‌شده در سطح ملی است و تاریخ مبسوط فرایندها و فرم‌های متنوع و متفاوت باستانی آن نیز برارزش مکمل آن افزوده است که با میانجی‌گری عوامل تغییردهنده سیستم‌های سطحی زمین (اقليمی و تکتونیک) همراه شده است. در کنار ابعاد علمی مذکور، ضروری است با ترکیب این عوارض با مسائل فرهنگی، اجتماعی و... بر ارزش‌های گردشگری آن افزوده شود؛ بنابراین پرداختن به موضوع ژئوتوریسم به‌ویژه با ملاحظات مدیریتی آن، موضوعی اساسی محسوب می‌شود. با توجه به مباحث ذکرشده، الگوی مدیریتی ژئوتوریسم در قلمرو روستایی شهرستان محلات، از آغاز تا اجرا در ارائه مدل مفهومی و مبانی نظری، شناسایی ژئومورفوسایت‌ها، ارزیابی توان گردشگری، مقیاس، رفتارشناسی و درنهایت الگوی مدیریتی ژئومورفوسایت‌ها جای می‌گیرد؛ در نتیجه یافته‌های این مطالعه به کمک ارزیابی و تدوین الگوی مدیریتی نشان داد، ۱- با ارزیابی توانمندی ژئومورفوسایت شناسایی شده در این منطقه به روش پیشنهادشده به‌دلیل اینکه وضعیت نامتجانس دارد (سطح علمی ژئومورفولوژیک متوسط، سطح اکولوژیک و تاریخی مطلوب، سطح خدماتی ضعیف، سطح حفاظتی ضعیف)، نیازمند تدوین الگوی مدیریتی برای دستیابی به توازن بیشتر برای تحقق اهداف ژئوتوریسم است، ۲- در الگوی مدیریتی برای این ژئومورفوسایت‌ها لازم است ابتدا از صافی مؤلفه‌های مدیریتی (نظم و طبیعی و انسانی) عبور شده و این موارد در نظر گرفته شود، ۳- هر ژئومورفوسایت مسائل

ژئوتوریسمی منحصر به فردی دارد؛ بنابراین چالش‌های مدیریتی خاص خود را دارد که برای ژئومورفوسایت‌های کوهستانی و دشتی این محدوده در نظر گرفته شده است. در نهایت، در صورت بازنگرایی در بهره‌برداری‌های پایدار در قالب الگوی مدیریتی تدوین‌شده، این ژئومورفوسایت‌ها می‌توانند زمینه‌های دستیابی به اهداف متعالی ژئوتوریسم به‌ویژه تکامل و پیشرفت دانش ژئومورفولوژی کاربردی، جغرافیای روستایی، جغرافیا و توسعه کارآفرینی، زمینه‌های حفاظتی پایدار و تثبیت جامعه محلی نواحی روستایی از طریق پویایی فعالیت‌های اقتصادی را فراهم کنند. نکته مهم در این عرصه، ضرورت رویکرد میان‌رشته‌ای بودن پیاده‌سازی الگوی مدیریتی ژئوتوریسم در نواحی روستایی است که جزئیات آن و نتایج به‌دست‌آمده بررسی شد. در مجموع می‌توان گفت، ارزیابی‌ها که شاخص‌های علمی و مکمل ژئومورفوسایت‌ها را در بر می‌گیرد، بنیان‌های علمی و استخوان‌بندی مدیریت آن‌ها را می‌سازد و تدوین و اجرای الگوی مدیریتی ژئوتوریسم مناطق روستایی شهرستان محلات منوط به این موضوع مهم است.

در پایان شایان ذکر است، مراحل و فرایندهای ژئوتوریسم همچنان نیازمند انجام مطالعات تفصیلی‌تر است تا توسعه اقتصادی، کارآفرینی، تثبیت جمعیت و... فراهم شود.

کتابنامه

۱. پورطاهری، م. (۱۳۹۶). طراحی روستایی. تهران: انتشارات سمت.
۲. رحیمی هرآبادی، س. (۱۳۹۸). تبیین و تدوین الگوی مدیریت ژئوتوریسم قلمرو بیابانی ایران (مطالعه موردی: شهرستان طبس) (رساله دکتری منتشر نشده در رشته ژئومورفولوژی). دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران.
۳. رکن‌الدین افتخاری، ع. ر.، و سجاسی قیداری، ح. ا. (۱۳۹۲). توسعه روستایی با تأکید بر کارآفرینی. تهران: انتشارات سمت.
۴. زنگنه اسدی، م. ع.، میراحمدی، ا.، و شایان زنگنه، ع. ا. (۱۳۹۵). نگرشی نوین در ارزیابی ژئومورفوسایت‌ها و ژئوسایت‌ها در ایران. مطالعات مدیریت گردشگری، (۳۴)، ۶۴-۴۱.
۵. سجاسی قیداری، ح. ا.، رکن‌الدین افتخاری، ع. ر.، و مهدوی، د. (۱۳۹۵). توسعه پایدار کارآفرینی گردشگری با تأکید بر مناطق روستایی. تهران: انتشارات سمت.

۶. سعیدی، ع. (۱۳۸۹). محیط، فضا و توسعه، بحثی در ضرورت توسعه یکپارچه روستایی- شهری. مسکن و محیط روستا، ۱۳۱، ۳-۱۳.
۷. شاطریان، م.، نصرآبادی، ز.، و منصوریان، ف. (۱۳۹۶). تحلیل موانع کارآفرینی زنان روستایی در شهرستان کاشان. اقتصاد فضا و توسعه روستایی، ۶(۳)، ۱۸۱-۱۹۶.
۸. صفاری، ا.، رحیمی هرآبادی، س.، کریمی، ه.، و علیزاده، م. (۱۳۹۷). ارزیابی توانمندی‌های ژئومورفوتوریستی میراث‌های ژئومورفیک با رویکرد توسعه اقتصادی و پایداری محیط (مورد: چشمه‌های باداب سورت). جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای، ۱۶(۲)، ۵۱-۷۱.
۹. صفوی، س.، ر.، اروجی، ح.، علیزاده، م.، و زمانیان، ا. (۱۳۹۸). سنجش و ارزیابی اثرات و ارتباطات بین ژئوتوریسم و توسعه روستایی (مطالعه موردی: روستاهای پیرامون کال سردر در شهرستان طبس). آمایش جغرافیایی فضا، ۹(۳۴)، ۱۷۳-۱۹۴.
۱۰. کریم‌زاده، ح.، نیکجو، م.، ر.، و موسوی، م. کوهستانی، ح. (۱۳۹۳). شناسایی عوامل مؤثر بر ایجاد فرصت‌های کارآفرینی در بخش گردشگری نواحی روستایی با استفاده از مدل معادلات ساختاری (SME). جغرافیا و برنامه ریزی محیطی، ۲۵(۲)، ۲۶۹-۲۹۰.
۱۱. مختاری، د. (۱۳۹۴). ژئوتوریسم. تبریز: انتشارات دانشگاه تبریز.
۱۲. مقصودی، م.، علیزاده، م.، رحیمی هرآبادی، س.، و هدائی آرنی، م. (۱۳۹۱). ارزیابی قابلیت ژئومورفوسایت‌های گردشگری در پارک ملی کویر. مطالعات مدیریت گردشگری (مطالعات جهانگردی)، ۱۷(۱۹)، ۴۹-۶۸.
۱۳. مقصودی، م.، مقیمی، ا.، یمانی، م.، رضائی، ن.، و مرادی، ا. (۱۳۹۹). بررسی سیستماتیک ادبیات علمی میراث ژئومورفولوژیکی. پژوهش‌های جغرافیای طبیعی، ۵۲(۱)، ۱-۱۶.
۱۴. نکوئی صدری، ب. (۱۳۸۹). مبانی زمین‌گردشگری با تأکید بر ایران. تهران: انتشارات سمت.
۱۵. نوجوان، م.، ر.، میرحسینی، س.، ا.، و رامشت، م. ح. (۱۳۸۸). ژئوتوب‌های یزد و جاذبه‌های آن. جغرافیا و توسعه، ۱۳(۱۳)، ۴۷-۶۰.
۱۶. یمانی، م.، نگهبان، س.، رحیمی هرآبادی، س.، و علیزاده، م. (۱۳۹۱). ژئومورفوتوریسم و مقایسه روش‌های ارزیابی ژئومورفوسایت‌ها در توسعه گردشگری (مطالعه موردی: استان هرمزگان). برنامه ریزی و توسعه گردشگری، ۱(۱)، ۸۳-۱۰۴.

17. Brilha, J. (2014). Inventory and quantitative assessment of geosites and geodiversity sites: A review. *Geoheritage*, 8, 119-134.
18. Bruschi, V. M., Cendrero, A., & Cuesta Albertos, J. A. (2011). A statistical approach to the validation and optimization of geoheritage assessment procedures. *Geoheritage*, 3, 131-149.

19. Luger, F. R., Amadio, V., Bagnaia, R., Cardillo, A., & Luger, N. (2011). Landscapes and wine production areas: A geomorphological heritage. *Geoheritage*, 3, 221–232.
20. May, V. (1993). *Coastal, tourism, geomorphology and geological conservation: The example of South England, tourism vs. environment: The case for coastal areas*. The Netherlands: Kluwer Academic Publishers.
21. Panizza, M. (2011), Geomorphosites: Concepts, methods and example of geomorphological survey. *Chinese Science Bulletin*, 46, 4-6.
22. Pereira, P., Pereira, D. I., & Caetano Alves. M. (2007). Geomorphosite assessment in Montesinho Natural Park (Portugal). *Geographica Helvetica*, 62(3), 159-168.
23. Rocha, J., Brilha, J., & Henriques, M. H. (2014). Assessment of the geological heritage of Cape Mondego Natural Monument (Central Portugal). *Proceedings* _____, 125(1), 107–113.
24. Verheul, I., Wennekers, S., Audretsch, D., & Thurik, R. (2004). An eclectic theory of entrepreneurship: policies, institutions and culture. In: D. Audretsch, R. Thurik, I. Verheul, & S. Wenneker (Eds). *Entrepreneurship: Determinants and policy in a European-US Comparison. Economics of science, technology and innovation* (Vol. 27). Boston, MA: Springer.